

Karolina Jaklewicz*

Murale – malarskie strony architektury

Murals – artistic outside of architecture

Wstęp

Mural¹ jest powszechny i ogólnie dostępny. Jest obecny zarówno w prestiżowych dzielnicach metropolii, jak i w tzw. dzielnicach biedy. Mural może być głosem władzy i głosem społeczeństwa. Może być demokratyczny i autorytarny. Może współdziałać z bryłą architektoniczną lub jej szkodzić. Pojawia się spontanicznie jako reakcja/dialog/komentarz do aktualnej sytuacji lub jest zaplanowany jako integralna część projektu architektonicznego. Koegzystencja malarstwa i architektury bywa ryzykowna, ale wspólnota świadomie projektowana jest artefaktem o wysokiej artystycznej randze i silnym społecznym oddziaływaniu. Włączenie architektów w sferę debaty o muralu poprzez praktykę w okresie studiów otwiera architekturze możliwości korzystania z plastyki, a plastyce umożliwia obecność w przestrzeni publicznej.

Baza danych. Krótka historia muralu

Historia muralu zaczyna się w jaskiniach Chauvet i Lascaux – Zbigniew Herbert wspomina: *Wracałem z Lascaux tą samą drogą, jaką przybyłem, mimo że spojrziałem, jak to się mówi, w przepaść historii, nie miałem*

* Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej/Faculty of Architecture, Wrocław University of Science and Technology.

¹ W tekście wymiennie stosuję pojęcia muralu i malarstwa ściennego, które w kontekście współczesności rozumiem jako malarską realizację w lub na ciele architektonicznym, która została wykonana przez profesjonalistów, powstała w czasochłonnych technikach malarskich i nigdy nie jest zamierzoną dewastacją. Graffiti to zazwyczaj oznaczenie architektury wykonane szybką techniką, może być gestem artystycznym, choć często jest aktem wandalizmu.

Introduction

Mural¹ is common and generally accessible. It is present both in prestigious metropolitan districts and in the so-called districts of poverty. Mural can be the voice of those in power and the voice of society. It can be democratic and authoritarian. It can interact with the architectural body or do harm to it. It appears spontaneously as a reaction/dialogue/comment on a current situation or it is planned as an integral part of an architectural design. Coexistence of art painting and architecture can be risky, but the community which is deliberately designed becomes an artefact of a high artistic rank and a strong social impact. The inclusion of architects in the sphere of the mural debate through practice during the period of studying opens possibilities of using plastic arts in architecture and enables plastic arts to be present in public space.

Database. A brief history of the mural

The history of the mural begins in the caves of Chauvet and Lascaux as Zbigniew Herbert recalls, i.e. *I was coming back from Lascaux the same way I arrived, even though I looked, as they say, into the chasm of history, I did not have any feeling that I was coming back from*

¹ In the text, I use the concepts of mural and wall painting interchangeably, which in the context of modernity I understand as a painting realisation in or on an architectural body, which was performed by professionals, was created in time-consuming painting techniques and is never intended devastation. Graffiti is usually marking architecture, which is performed with a quick technique, it can be an artistic gesture, although it is often an act of vandalism.

wcale uczucia, że wracam z innego świata. Nigdy jeszcze nie utwierdziłem się mocniej w kojącej pewności: jestem obywatelem Ziemi, dziedzicem nie tylko Greków i Rzymian, ale prawie nieskończoności [1, s. 19]. Wracam do odległych czasów paleolitu, bo pozostał w muralu szczególnie rodzaj pierwotności. Mural to bezpośrednie malowanie na ścianie, oznaczanie terenu, komunikacja ze stadem, przekazywanie informacji. Jednocześnie mural pełnił i nadal pełni funkcje estetyczne – humanizuje przestrzeń urbanistyczną, pozwala na indywidualizowanie architektury, wiąże odbiorcę z miejscem. Różnorodność ideowa murali jest niezwykle rozpięta. Mamy do czynienia z gestami rytualnymi, sakralnymi, edukacyjnymi, politycznymi, reklamowymi, propagandowymi, estetycznymi, społecznymi. Równie bogata jest formalna strona malarstwa ściennego i rozwija się nie mniej dynamicznie niż sztuka w ogóle. Do klasycznych technik malarskich doszły w ostatnich latach ekrany, hologramy czy projekcje rzucane na fasady². Mając w pamięci długą historię muralu, która prowadzi nas przez starożytną Grecję i Rzym, średniowieczne, renesansowe i barokowe kościoły, warto zatrzymać się na początku XX w. w Meksyku, gdzie rozwój monumentalnego malarstwa ściennego (tzw. muralizm meksykański) zainicjowali w 1922 r. David Alfaro Siqueiros, Diego Maria Prvera i Ose Clemento Orozco publikacją *El Manifiesto de Sindicato de Pintores, Escultores y Grabadores Revolutionarios de Mexico* [2, s. 41]. Murale na wznoszącej porewolucyjnej fali, szukające narodowej tożsamości i społecznie zaangażowane wprowadzają malarstwo ścienne w nowy wymiar publicznej obecności³. Południowoamerykańscy twórcy swobodnie łączą elementy kultury prekolumbijskiej z europejskimi nurtami awangardowymi – futuryzmem, kubizmem, surrealizmem. Mural wszedł w orbitę sztuki, stał się powszechnie akceptowaną sztuką publicznego użytku, a także narzędziem strategii marketingowych współczesnych miast – w Polsce z tej linii promocyjnej korzysta Gdańsk (Gdańska Szkoła Muralu), Łódź (Fundacja Urban Forms/Łódzkie Murale⁴) czy Wrocław (Festival Out of Something/BWA Wrocław). Spektakularnym przykładem sukcesu malarstwa ściennego jest postać anonimowego artysty Bansky'ego, który ze sztuki ulicy uczynił przedmiot najwyższego kolekcjonerskiego pożądanego. Jak donosiło Polskie Radio na początku 2013 r., graffiti Bansky'ego zostało skradzione z budynku w Londynie i wystawione na aukcji w Miami. *Mieszkańcy są w szoku i nie kryją złości z powodu usunięcia rysunku i zatynkowania miejsca, w którym był – powiedział BBC*

another world. I have never been stronger in this soothing certainty: I am a citizen of the Earth, a heir of not only Greeks and Romans, but of almost infinity [1, p. 19]. I am returning to the distant times of the Palaeolithic because a special kind of primitiveness remained in the mural. The mural is direct painting on the wall, claiming a territory, communication with a herd, and transferring information. At the same time, the mural fulfilled and still fulfils aesthetic functions – humanises the urban space, allows for individualizing architecture, and connects a recipient with a place. The ideological variety of murals is unusually large. We deal with ritual, sacral, educational, political, advertising, propaganda, aesthetic and social gestures. The formal side of wall painting is equally rich and develops no less dynamically than art in general. For the last few years, classic painting techniques have come to include screens, holograms, and projections on the facades². Keeping in mind the long history of the mural that leads us through ancient Greece and Rome, then medieval, renaissance, and baroque churches, it is worth stopping at the beginning of the 20th century in Mexico, where the development of monumental mural painting (the so-called Mexican muralism) was initiated by David Alfaro Siqueiros, Diego Maria Prvera and Ose Clemento Orozco's publication *El Manifiesto de Sindicato de Pintores, Escultores y Grabadores Revolutionarios de Mexico* in 1922 [2, p. 41]. Murals on the rising post-revolutionary wave, looking for national identity and being socially engaged introduce wall painting into a new dimension of the public presence³. South American artists freely combined elements of pre-Columbian culture with European avant-garde trends such as futurism, cubism, and surrealism. The mural entered the orbit of art, became a widely accepted art of the public use as well as a tool of marketing strategies for modern cities – in Poland this promotional line is used by Gdańsk (Gdańsk Mural School), Łódź (Urban Forms Foundation/Łódź Murals⁴) or Wrocław (Out of Something Festival/BWA Wrocław). A spectacular example of the success of wall painting is the figure of an anonymous artist named Bansky who made the street art the subject of the greatest collectors' desire. As reported by the Polish Radio at the beginning of 2013, Bansky's graffiti was stolen from a building in London and put up for auction in Miami. *Residents are shocked and do not hide their anger at removing the drawing and plastering the place where it was – reported Alan Strickland to BBC, a municipal councilman at Haringey, who is the leader of the social action for the return of the graffiti. – The artist gave his work to the local community.*

² Na szczególną uwagę zasługują prace Krzysztofa Wodiczki (ur. 1943), który wykonał ponad 80 projekcji wideo na budynkach użyteczności publicznej. W swoich projekcjach Wodiczko poruszał ważne problemy społeczne, często demaskował pierwotne przeznaczenie budynków, zabierał krytyczny głos w istotnych debatach polityczno-społecznych.

³ Na międzynarodową rangę meksykańskiego muralizmu wpłynęła aktywna działalność prowadzona w USA (1931–1941) przez czołowych przedstawicieli tego ruchu, którzy zrealizowali zamówienia m.in. w San Francisco, Los Angeles, Detroit, Nowym Jorku [2, s. 42].

⁴ Fenomen obecności muralu w Łodzi jest obszernie i wnikliwie opisany i zdokumentowany w [3].

² Particularly noteworthy are the works by Krzysztof Wodiczko (born in 1943), who has performed over 80 video projections on public utility buildings. In his projections, Wodiczko raised important social problems, often unmasked the original purpose of buildings, and took part in important political and social debates showing his criticism.

³ The intensive activity conducted in the USA (1931–1941) by the leading representatives of this movement who executed orders in, inter alia, San Francisco, Los Angeles, Detroit, New York influenced the international rank of Mexican muralism [2, p. 42].

⁴ The phenomenon of the presence of murals in Łódź is extensively and thoroughly described and documented in [3].

Alan Strickland, radny gminy Haringey kierujący społeczną akcją na rzecz zwrotu graffiti. – Artysta podarował swoją pracę lokalnej społeczności. Zabrano ją jej, by sprzedać z ogromnym zyskiem – dodał [4]. Społeczna obrona wspólnej wartości pokazuje, jaką rolę może odgrywać mural w zacieśnianiu relacji między mieszkańcem a miastem.

Stan napięcia. Relacje między architektem a murałem

Związek muralu i architektury to relacja pełna napięć, niedopowiedzeń, ale też wsparcia i przyjaźni. Bo trudno ustalić, czy architektura pożąda muralu czy jest nim potraktowana na siłę. Czy lubi być tłem? Czy chętnie przyjmuje nowe tatuaże? Bo rzadko na etapie projektu architektonicznego uwzględnia się obecność malarstwa. Mural jest zazwyczaj wartością dodaną po czasie, gdy okazuje się, że czegoś brakuje lub gdy historyczna architektura oferuje przypadkowo niezagospodarowaną ścianę szczytową. Mural jest wtenczas estetycznym ratunkiem, liftingiem starej, pomarszczonej ściany. Choć w Italii te właśnie niemłode i niegładkie fasady stanowią o wyjątkowym klimacie miejskich przestrzeni. Szorstkie, wystawione na działanie słońca, wilgoci i czasu powierzchnie budynków pod czułymi spojrzeniami turystów stają się klimatyczne, piękne i takie włoskie. Wyciągnięte z kontekstu byłyby zaniedbane, podniszczone i zupełnie nie stosowne. Ale *genius loci* czyni swoje i na południu wspomniane mankamenty to zalety. We współczesnych metropoliach – gładko od szkła. Fasady napięte, rysy wyostrome. Zero grawitacji. Ewa Rewers pisze: *Skóra – membrana budynku, lustrzana lub półprzezroczysta, podobnie jak skóra kobiety/mężczyzny powinna być, według reguł tego szczególnego wariantu oczekiwań społeczeństwa konsumpcyjnego, gładka, jedwabista, czysta, lśniąca – świetlista. [...] W skali miejskiej to domena pozornie tylko bardzo odległych od tych pierwszych technologii przekształcających starzejące się, „pomarszczone”, kamienne bryły budynków w gładkie tafle ścian osłonowych – lustra przechwytyjące światło słoneczne* [5, s. 120]. Szkliste powierzchnie to słaby partner malarstwa. Ale w miastach wciąż nie brakuje tynku, betonu i cegły. W miastach o niejednoznacznej strukturze urbanistycznej, w miastach o przerwanej ciągłości architektoniczno-historycznej, w miastach chaotycznie dobudowywanych – w takich właśnie miastach szczególnie nie brakuje miejsc dla murali. Architektura więc przyjmuje na siebie nową malarską powłokę, mural osadza się na ścianie, osadza się w pamięci przechodniów, staje się elementem oswojonym i zaakceptowanym. Wraść w tkankę i zaczyna odgrywać rolę. Wyniki badań naukowych przeprowadzonych przez socjologów wyraźnie pokazują, że zanotowano spadek wykroczeń kryminalnych w tych rejonach, gdzie pojawiały się malowane ściany, wzrosła jednocześnie aktywność i komunikacja społeczna [2, s. 46]. Jaka jest jednak komunikacja między architektem a murałem? Czy jeśli ma szansę, to uwzględnia obecność malarstwa w swoim ostatecznym projekcie? Czy pozostawia los fasady przypadkowi przyszłości? Klasycznym przykładem

It was taken from this community to sell it with a huge profit – he added [4]. The social defence of the common value shows the role the mural can play in tightening the relationships between the resident and the city.

Condition of tension. Relations between the architect and the mural

The relation of mural and architecture is the relationship full of tensions, understatement, but also support and friendship. Because it is difficult to determine whether architecture desires a mural or it is forced on it. Does it like to be a background? Does it willingly accept new tattoos? The presence of painting is rarely taken into consideration at the stage of the architectural design. The mural is usually a value which is added after some time when it turns out that something is missing or when historic architecture offers an accidentally undeveloped gable wall. The mural is then an aesthetic remedy, a lifting of an old and wrinkled wall. Although in Italy, these very old and unsmooth facades create a unique atmosphere of urban spaces. Surfaces of buildings, which are rough, exposed to the sun, humidity, and time, become climatic, beautiful, and so Italian due to tender looks of tourists. Out of the context, they would be neglected, worn out and completely inappropriate. But *genius loci* has its impact and in the south, the above-mentioned drawbacks are advantages. In modern metropolises it is smooth due to glass. Taut facades, sharpened silhouettes. Zero gravitation. Ewa Rewers writes: *Skin – the membrane of a building, mirrorlike or semi-translucent, just like the skin of a woman/man should be, according to the principles of this particular variant of the consumer society expectations, i.e. smooth, silky, clean, shiny – luminous. [...] On an urban scale, this is a domain, only seemingly very distant from the first technologies, which transforms aging and “wrinkled” stone bodies of buildings into smooth sheets of protective walls – mirrors that capture sunlight* [5, p. 120]. Glassy surfaces form a weak partner of painting. But cities are still not short of plaster, concrete and brick. In cities with an ambiguous urban structure, in cities with interrupted architectural and historical continuity, in cities chaotically developed – in such cities, there are plenty of places for murals. Architecture, therefore, assumes new painting coating, the mural is placed on the wall, is embedded in the memory of passers-by, becomes a familiar and accepted element. It grows into a tissue and begins to play a role. The results of scientific research which was carried out by sociologists clearly show that there was a decrease in criminal offenses in those areas where painted walls appeared, and social as well as communication activities increased simultaneously [2, p. 46]. What, however, is the communication between the architect and the mural? If s/he has chances, does s/he take into consideration the presence of painting in the final project? Does s/he leave the facade's fate to the future? A classic example of the organic co-existence of architecture and painting are Friedensreich Hundertwasser's realisations in which the colour follows the body creating a coherent visual concept. Undulating

organicznego współistnienia architektury i malarstwa są realizacje Friedensreicha Hundertwassera, w których kolor podąża za bryłą, tworząc spójny wizualny koncept. Falujące powierzchnie inkrustowane mozaikami, nasycone intensywnym kolorem to postmodernistyczna odpowiedź na wiedeńską secesję. W odróżnieniu od radosnych, asymetrycznych i swobodnych form austriackiego architekta, niezwykle majestatycznie prezentuje się architektoniczne malarstwo Jerzego Nowosielskiego. Szczególnym przykładem jest cerkiew, którą artysta stworzył we współpracy z architektem Bogdanem Kotarbą w Białym Borze. Nowosielski myślał o niej jak o spełnionym dziele kompletnym. Dzieło, które jest mistrzowskim połączeniem symboliki koloru, tradycji ikonograficznej z duchem abstrakcji. Przejrzystość konstrukcji, harmonia brył, szlachetność barw dowodzi, że rację miał skandynawski architekt Juhani Pallasmaa, pisząc, że [...] *każde wzruszające doświadczenie architektury jest wielozmysłowe* [6, s. 51]. Wchodząc w przestrzeń cerkwi, zdecydowanie czujemy, jak [...] *architektura wyzwala nas z objęć teraźniejszości i pozwala nam doświadczyć powolnego, uzdrawiającego przepływu czasu. Pozwala nam zobaczyć i zrozumieć przemijanie historii i uczestniczyć w cyklach czasu, których długość przekracza życie jednostki* [6, s. 65]. Bycie w przestrzeni rozmalowanej przez Nowosielskiego to przeżycie metafizyczne. Czystość podziałów, wyczuwalne echo rozwiązań neoplastycznych można określić mianem sakralnego doświadczenia modernizmu. Papież modernizmu – Le Corbusier – uważał, że [...] *architektura to zjawisko plastyczne. Plastyka to coś co da się zmierzyć wzrokiem* [7, s. 35]. Świątynia Nowosielskiego i Koterby wykracza poza wzrok. Rozwiązania plastyczne są kluczowym elementem tworzącym aurę nadrzeczywistości, plastyka otwiera nas na miłoszowską „drugą przestrzeń”. W tym wypadku współpraca malarza i architekta przebiegła w pełnym porozumieniu. Inaczej miała się relacja Le Corbusiera z Eillen Grey, projektantką willi E-1027 w Roquebrune-Cap-Martin. Grey ceniła Le Corbusiera, jednak uważała, [...] *że jego purystyczne podejście do architektury, orientacja funkcjonalna są zbyt radykalne* [7, s. 173]. Le Corbusier, zaprzyjaźniony z ówczesnym partnerem Grey, rumuńskim architektem Jeanem Badovickim, był częstym gościem w ich nadmorskim domu letniskowym. *Widok czystych, białych ścian willi E-1027 i wystroju wnętrza tak podobnego do jego własnych projektów był dla architekta osobliwym przeżyciem. Taki dom mógłby zbudować* [7, s. 174]. Czuł się jak u siebie. Dlatego jego gest z 1938 r. był dla właścicieli posiadłości dużym zaskoczeniem. Le Corbusier uznał, że higieniczna biel ścian wymaga zmiany. Ubrany jedynie w charakterystyczne okulary, uzbrojony w pędzel namalował na ścianach willi ogromne wizerunki kobiet w erotycznych pozach. Figury, zdeformowane w kubistycznym stylu, wypełniły osiem kompozycji zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz budynku. Grey nazwała malowidła wandalizmem i zażądała ich usunięcia. Sam autor był dumny z efektów, rozpowszechniał zdjęcia pomalowanych ścian, mówiąc, że [...] *wytryskują z nudnych, smutnych ścian, na których nic się nie dzieje* [7, s. 176]. Nazywał swoje dzieło „modernistycznym graffiti”, które wprowadziło

surfaces which are inlaid with mosaics and saturated with intense colours form a postmodernist response to the Viennese secession. In contrast to the joyous, asymmetrical, and free forms of the Austrian architect, the architectural painting by Jerzy Nowosielski appears to be extraordinarily majestic. A particular example is the Orthodox church which the artist created in cooperation with the architect Bogdan Kotarba in Biały Bór. Nowosielski thought of it as a fulfilled complete work. The work that is a masterful combination of symbolism of colour, iconographic tradition with the spirit of abstraction. Transparency of the structure, the harmony of bodies, and the nobility of colours prove that the Scandinavian architect Juhani Pallasmaa was right when he wrote that [...] *every moving experience of architecture is multi-sensory* [6, p. 51]. Entering the space of the Eastern Orthodox church, we definitely feel how [...] *architecture frees us from the embrace of the present and allows us to experience a slow and a healing flow of time. It allows us to see and understand the passing of history and participate in time cycles that exceed the life of an individual* [6, p. 65]. Being in the space painted by Nowosielski is a metaphysical experience. The purity of divisions, the perceptible echo of neoplastic solutions can be described as a sacred experience of modernism. Pope of modernism – Le Corbusier – believed that [...] *architecture is a fine arts phenomenon. Visual arts are something that can be measured by eyes* [7, p. 35]. Nowosielski's and Koterba's temple go beyond the sight. Artistic solutions constitute a key element creating the aura of sur-reality and plastic arts open us to Miłosz's "second space". In this case, the cooperation between the painter and the architect took place in full agreement. Le Corbusier's relationship with Eillen Grey, the designer of E-1027 Villa in Roquebrune-Cap-Martin, was different. Grey valued Le Corbusier, however she believed [...] *that his purist approach to architecture and functional orientation were too radical* [7, p. 173]. Le Corbusier, who was a friend of then Grey's Romanian architect Jean Badovicki, was a frequent visitor in their seaside summer house. *The view of clean and white walls of E-1027 Villa as well as the interior design so similar to his own designs was a peculiar experience for the architect. He would be able to build such a house* [7, p. 174]. He felt at home. Therefore, his gesture from 1938 was a big surprise for the owners of the property. Le Corbusier decided that the hygienic whiteness of walls requires a change. Dressed in characteristic glasses only and armed with a brush he painted huge images of women in erotic poses on the walls of the villa. The figures, which were deformed in a cubist style, filled eight compositions both inside and outside the building. Grey called the paintings vandalism and demanded their removal. The author himself was proud of the effects and spread photos of the painted walls saying that [...] *they are ejaculating from boring sad walls where nothing is happening* [7, p. 176]. He called his work "modernist graffiti" which introduced a spiritual dimension into architecture. The story of Le Corbusier, who considered modernist clean surfaces too boring and decided to intervene with figurative painting in a symbolic way, gives permission to

w architekturę wymiar duchowy. Historia Le Corbusiera, który uznał modernistyczne czyste powierzchnie za zbyt nudne i postanowił interweniować malarstwem figuratywnym w symboliczny sposób, daje przyzwolenie na łączenie malarstwa ze współczesną architekturą. Przypadek „architekta jutra” to świetny dydaktyczny problem dyskusyjny.

Nowe murale w przestrzeni polskich miast

Murale bez wątpienia wpisały się we współczesny obraz miasta. W jego zmienność, aktywność, różnorodność. Boom zapoczątkowany w pierwszej połowie XX w. w Meksyku, rozwinięty później w Stanach Zjednoczonych i Europie nie słabnie⁵. Polska dołączyła do pola rażenia street artem u progu XXI w.⁶ W pierwszych latach polskie murale powstawały jako formy „upiększania” miast. Z biegiem lat poszerzyły się o tematykę społeczną i polityczną. Wśród najnowszych prac warto wyróżnić kilka propozycji. W kategorii muralu społeczno-politycznego, na znak solidarności z czarnymi protestami i ogólnopolskim strajkiem kobiet zrealizowany został w Warszawie w 2016 r. (ul. Targowa) projekt Marty Frej. Namalowane w pop-artowskim stylu uczestniczki marszu chronią się pod parasolkami przed deszczem spadających znaków symbolizujących prawo (§), nad ich głowami transparent z hasłem „Martwa dziecka nie urodzę”. W 2015 r. z okazji 250-lecia teatru publicznego w Polsce na ścianie Teatru Polskiego we Wrocławiu (ul. Zapolskiej) powstał mural *Generalnie dramat* autorstwa kolektywu Dwa Zeta. Ironiczny projekt bazujący na fotografii wnętrza przeciętnego mieszkania, z usychającymi roślinami doniczkowymi i młodą kobietą osuniętą w fotelu uchodził wówczas za dowcipną grę słów i obrazu w kontekście sukcesów wrocławskiej sceny. Dziś jest niestety realnym hasłem opisującym obecny stan teatru. W kategorii promocji sztuki świetnie funkcjonuje wrocławski cykl murali z 2016 r. na podstawie prac Stanisława Dróżdża. Autorką projektu jest Małgorzata Dawidek. W monumentalnej skali zaprezentowano *Optimum* z 1967 r. (ul. Hubska, wyk. Grafitektura), *Zapominanie* z 1967 r. (ul. Legnicka, wyk. Kolektyf) oraz *Czasoprze-strzennienie* z 1969 r. (ul. Legnicka, wyk. Grafitektura), przypominając o nowatorskich rozwiązaniach wrocławskiej sztuki lat 70. XX w.⁷ Inny typograficzny mural to łódzki hołd złożony Władysławowi Strzemińskiemu zrealizowany przez Opieemme w ramach Festiwalu 4 Kultur w 2016 r. Krój liter stworzony przez Strzemińskiego został wykorzystany jako element dekoracyjny, pojawiający się na froncie budynku szkoły podstawowej (ul. Bojowników Getta Warszawskiego), na powierzchni schodów,

combine painting with modern architecture. The case of the “architect of tomorrow” is a great didactic discussion problem.

New murals in the space of Polish cities

Murals undoubtedly became part of the modern image of the city as well as of its changeability, activity, and diversity. The boom that began in the first half of the 20th century in Mexico and later developed in the United States and Europe is still on⁵. Poland joined the field of destruction with street art at the beginning of the 21st century⁶. During the first years, Polish murals were created as forms of “embellishing” cities. Over the years, murals began to include social and political issues. Among the latest works, it is worth highlighting several projects. In the category of social and political murals, Marta Frej’s project was carried out in Warsaw in 2016 (Targowa Street) as a sign of solidarity with the black protests and a national women’s strike. The participants of the march, painted in the pop-art style, are protected by means of umbrellas from the rain of falling signs symbolising the law and above their heads there is a banner with the slogan “I will not give birth to a child if I am dead”. In 2015, on the occasion of the 250th anniversary of the public theatre in Poland a mural *Generally drama* was painted by the collective Dwa Zeta on the wall of the Polski Theatre in Wrocław (Zapolskiej Street). An ironic project, which was based on a photograph of the interior of an average apartment with withering potted plants and a young numb woman in the armchair, was then considered to be a witty game of words and images in the context of the successes of the Wrocław scene. Today, unfortunately, it is a real slogan describing the current state of the theatre. In the category of art promotion, the Wrocław mural cycle, which is based on the works of Stanisław Dróżdż, is very well-functioning. The author of the project is Małgorzata Dawidek. *Optimum* from 1967 (Hubska Street, performed by Grafitektura), *Forgetting* from 1967 (Legnicka Street, performed by Kolektyf) and *Time and space* from 1969 (Legnicka Street, performed by Grafitektura) were presented on the monumental scale recalling innovative solutions of the Wrocław art of the 1970s⁷. Another typographic mural is the Łódź tribute to Władysław Strzemiński, which was realised by Opieemme as part of the 4 Cultures Festival in 2016. The typeface, which was created by Strzemiński, was used as a decorative element on the front wall of the primary school building (Bojowników Getta Warszawskiego Street), on the surface of stairs, on the frame surrounding the calligram presenting a herring on the back facade as well as on the elements which were

⁵ Do popularyzacji murali w Stanach Zjednoczonych oraz w Europie przyczyniły się zarówno kwestie estetyczne, jak i wielofunkcyjność murali. Zaczęto wykorzystywać ich potencjał prospołeczny, informacyjny, edukacyjny [2, s. 43].

⁶ O wzlotach i upadkach polskiej sztuki ulicy z autorami murali rozmawia Sebastian Frąckiewicz w [8].

⁷ Wrocławskie murale zlokalizowane w innej części miasta (w pobliżu skrzyżowania ul. Sienkiewicza i Wyszyńskiego) precyzyjnie omawia Marcin Proch w [9].

⁵ The aesthetic issues as well as the multifunctionality of murals contributed to the popularisation of murals in the United States and in Europe. Their prosocial, information and educational potential began to be used [2, p. 43].

⁶ Frąckiewicz talks about the ups and downs of Polish street art with the authors of murals in [8].

⁷ Wrocław murals, which are located in another part of the city (near the intersection of Sienkiewicza and Wyszyńskiego Streets), are precisely discussed by Proch in [9].

ramie okalającej kaligram przedstawiający śledzia na tylnej elewacji, a także elementach namalowanych na chodnikach wokół szkoły. Ornament zaprojektowany z alfabetu Strzezińskiego nadał budynkowi unikatowy, nowoczesny charakter, silnie związany z historią Łodzi. Do historii sztuki nawiązuje także zlokalizowany w Gdańsku (ul. Skarżyńskiego) mural autorstwa Piotra Szwabe *Memling* (2017)⁸. Wśród murali pełniących funkcje dekoracyjne warto wymienić ścianę Galerii Krakowskiej. W konkursie zorganizowanym w 2013 r. wygrał projekt Justyny Posiecz-Polkowskiej. *Mural nawiązuje do krakowskiego art déco, łączącego sztukę góralską z ostro ciętym kubizującym rysunkiem, i płaskorzeźby związanej z krakowskim środowiskiem artysty – Jana Szczepkowskiego* – definiuje Agnieszka Łakoma, artystka z Krakowa [11]. Kameralny, dekoracyjny w najlepszym słowa tego znaczeniu mural pojawił się w 2016 r. we wrocławskiej bramie w kamienicy (ul. Hubska). *Brama do wszystkiego* autorstwa NeSpoon wykorzystuje motyw tradycyjnej ludowej koronki. Subtelna grafika jest specjalnie doświetlona, tworząc zaskakująco przytulny klimat w tym dość zaniedbanym rejonie miasta.

Mural w procesie kształcenia studentów architektury

Od kilku lat w ramach prowadzonych przeze mnie zajęć „kolor w architekturze” realizuję ze studentami architektury murale. Zadanie to ma kilka ważnych aspektów. Architekt to człowiek indywidualny i zbiorowy jednocześnie, pracujący sam i w zespole, potrafiący łączyć wiele problemów w jednej bryle. Tok studiów koncentruje się głównie na pracy indywidualnej. Wspólna realizacja muralu jest więc przełamaniem tej tendencji i przygotowaniem młodych projektantów do późniejszych prac zespołowych. *Jedno z najciekawszych odkryć najnowszych badań mówi o tym, że uczymy się nie samodzielnie, lecz przede wszystkim od siebie nawzajem, a nasze mózgi w sposób szczególny są do tego przystosowane. Doświadczenie zmysłowe nie jest indywidualne, ale wspólne* – pisze Nicholas Mirzoeff [12, s. 106]. Studenci wspólnie zatem zaczynają pracę nad projektem. Pierwszy punkt to zbadanie terenu, inwentaryzacja i zdefiniowanie potrzeb architektury. Debatujemy o pomysłach, potem przychodzi czas na zebranie materiałów źródłowych, pierwsze odręczne szkice koncepcyjne. Malarstwo nie może działać przeciwko bryle – nie powinno konkurować z jej integralną cielesnością. Moją dydaktyczną intencją jest oswojenie przyszłych architektów z myślą o możliwej koegzystencji architektury i koloru, zależy mi na zaszczepieniu odwagi, ale i wycucia w stosowaniu malarskich interwencji.

⁸ Piotr Szwabe tak opisuje swoją pracę: *Malujemy fragment przedstawiający ważenie dobrych dusz. Na obrazie jest strona dobra i zła, ja wybrałem tę dobrą, choć w tle będzie parę małych postaci, które związane są ze złym światem i bardzo chciałyby dostać się na dobrą stronę. To nawiązanie przede wszystkim do świata polityki. Będzie kolorowo, ale mam nadzieję, że ta praca da do myślenia pewnej części gdańszczan. Mural będzie złożony z pikseli. Będzie miał nowoczesną formę, zbliżoną do grafiki komputerowej. Bez sensu byłoby robić kopię tak doskonałego dzieła, które wyszło spod ręki Memlinga* [10].

Painted on the sidewalks around the school. The ornament, which was designed on the basis of the Strzeziński alphabet, gave the building a unique and modern character which was strongly connected with the history of Łódź. The mural *Memling* by Piotr Szwabe (2017), which is located in Gdańsk (Skarżyńskiego Street), also refers to the history of art⁸. Among murals performing decorative functions, it is worth mentioning the wall of Galeria Krakowska (shopping centre). In the competition, which was organised in 2013, the project by Justyna Posiecz-Polkowska won. *The mural refers to the Cracow art deco which combines highlander art with a cubist figure that is cut sharply, and the bas-relief connected with the artist's Cracow environment – Jan Szczepkowski* – defines Agnieszka Łakoma, a Kraków artist [11]. An intimate mural, decorative in the best sense of this word, appeared in 2016 at one of the Wrocław gates in a tenement house in Hubska Street. *The gate to everything* by NeSpoon uses the traditional folk lace motif. The subtle graphics are specially illuminated, creating a surprisingly cosy atmosphere in this pretty neglected area of the city.

Mural in the process of educating students of architecture

For several years, I have been conducting murals with students of architecture as part of my classes “colour in architecture”. This task has several important aspects. The architect is an individual and collective person at the same time, who works alone as well as in a team and is able to combine many problems in one body. The course of studies concentrates mainly on individual work. Joint implementation of the mural is thus breaking this trend and preparing young designers for future team work. *One of the most interesting discoveries of the latest research is that we learn independently, but first of all from one another, and our brains are adapted to this in a particular way. Sensory experience is not individual but common* – writes Nicholas Mirzoeff [12, p. 106]. Students therefore start working on the project together. The first point is the exploration of the area, inventory and then definition of the needs of architecture. We discuss ideas, then the time comes to collect the source materials and to make the first hand-drawn conceptual sketches. Painting cannot act against the body – it should not compete with its integral corporeality. My didactic intention is to familiarise future architects with the idea of the possible coexistence of architecture and colour, I care about instilling courage, but also intuition in using painterly interventions. The purpose of the classes is to prepare adepts of architecture

⁸ Piotr Szwabe describes his work in the following way: *We are painting a fragment depicting the weighing of good souls. There is a good and bad side in the picture, I chose the good one, although in the background there will be a few small characters connected with the bad world and they would like to get onto the right side. This is a reference primarily to the world of politics. It will be colourful, but I hope that this work will provide food for thought to a certain part of the inhabitants of Gdańsk. The mural will be composed of pixels. It will have a modern form and similar to the computer graphics. It would be pointless to make a copy of such a great work that was created by Memling* [10].

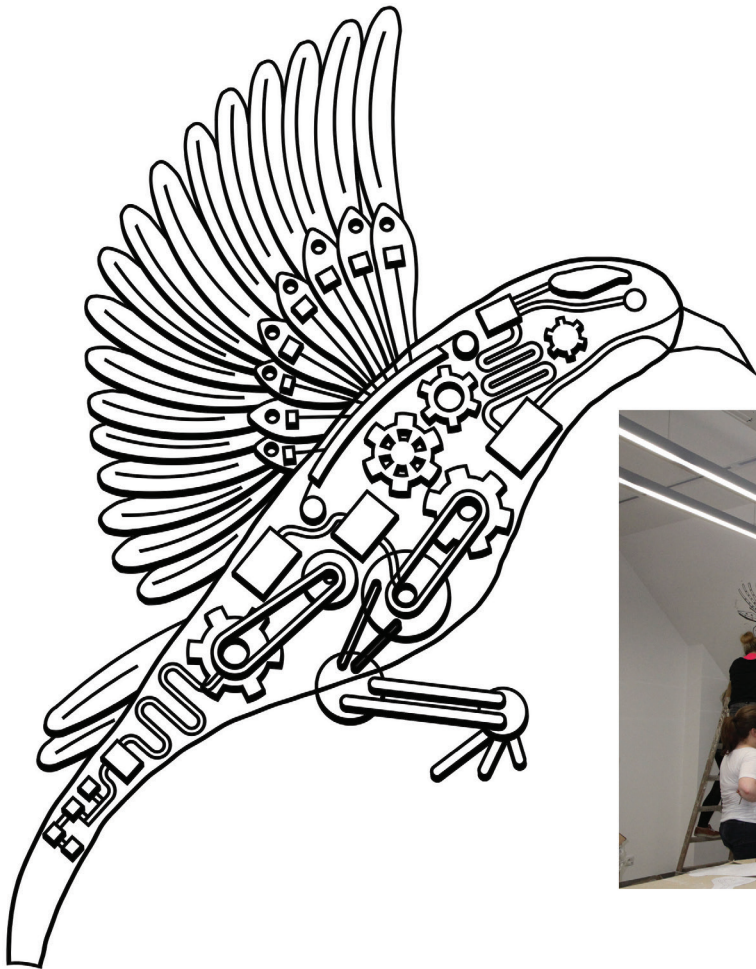

Il. 1. Patryk Ślusarski,
Kompozycja geometryczna,
Wydział Architektury PWr,
ul. B. Prusa, Wrocław 2015
(fot. P. Ślusarski)

Fig. 1. Patryk Ślusarski,
Geometric composition,
Faculty of Architecture
Wrocław University of Science
and Technology,
B. Prusa Street, Wrocław 2015
(photo by P. Ślusarski)

Celem ćwiczeń jest przygotowanie adeptów architektury do planowania malarskich rozwiązań (własnych lub we współpracy z artystami) już na etapie projektowym. Dlatego ważne jest przejście całej ścieżki – od projektu do realizacji. Grupowe malowanie monumentalnych kompozycji to świetna okazja do wykształcenia dobrych zasad współpracy – szacunku, umiejętności logistycznego myślenia, ale nade wszystko satysfakcji z efektów wspólnej pracy. Do tej pory studenci zrealizowali cztery projekty malarstwa ściennego we Wrocławiu: *Kompozycję geometryczną* (il. 1) na dziedzińcu Wydziału Architektury PWr (w związku z przebudową dziedzińca mural został niedawno usunięty), *70 lat Politechniki Wrocławskiej* – trzy kompozycje wewnątrz budynku Wydziału Architektury, *Kompozycję architektoniczną* i *Mechaniczne ptaki* (il. 2) w Bibliotece Wydziału Architektury, *Klasyki sztuki* (il. 3) w Galerii Sztuki Socato, ZPAP o. Wrocław. *Kompozycja geometryczna* z 2015 r. powstała według projektu Patryka Ślusarskiego. Układ składał się z dynamicznie przecinających się pasów, ułożonych warstwowo. Efekt przestrzenności został uzyskany dzięki wprowadzeniu innej barwy dla każdej z pięciu warstw. Każdej warstwie przyporządkowano konkretny kolor. Zastosowano technikę tradycyjnego przeniesienia projektu poprzez odręczne rozrysowanie na siatce według wyliczonych punktów. Użyto taśm malarskich do odseparowania malowanych

for planning painting solutions (their own or in cooperation with artists) already at the design stage. Therefore, it is important to walk along the whole path – from a design to its implementation. Group painting of monumental compositions is a great opportunity to develop good principles of cooperation, i.e. respect, logistic thinking skills, but above all satisfaction from the effects of working together. So far, students have completed four wall painting projects in Wrocław, i.e. *Geometric composition* (Fig. 1) in the courtyard of the Faculty of Architecture of PWr (Wrocław University of Science and Technology) (due to the remodelling of the courtyard, the mural was recently removed), *70 years of Wrocław University of Science and Technology* – three compositions inside the building of the Faculty of Architecture, *Architectural composition* and *Mechanical birds* (Fig. 2) in the Library of the Faculty of Architecture, *Classics of art* (Fig. 3) in Socato Art Gallery, ZPAP Wrocław. *Geometric composition* from 2015 was created according to Patryk Ślusarski's design. The composition consisted of dynamically intersecting strips which were arranged in layers. The effect of spatiality was obtained due to the application of a different colour for each of the five layers. Each layer has a specific colour assigned. The technique of traditional transferring the project by freehand drawing on the grid according to the calculated points was applied.

Il. 2. Katarzyna Kusińska, *Mechaniczne ptaki*, Biblioteka Wydziału Architektury PWr, ul. B. Prusa, Wrocław 2016 (fragment projektu i fragment muralu) (fot. A. Gryglewska)

Fig. 2. Katarzyna Kusińska, *Mechanical birds*, Library of Faculty of Architecture, PWr, B. Prusa Street, Wrocław 2016 (fragment of project and fragment of mural) (photo by A. Gryglewska)

i niemalowanych powierzchni. Zaczęto od pomalowania ściany na kolor najjaśniejszej warstwy, która w efekcie jest najbliższa widzowi. Każdego kolejnego dnia nakładano następną warstwę, tworząc przestrzenny splot pasów. Aby nadać muralowi jeszcze bardziej przestrzenny charakter, studenci posłużyli się farbą w sprayu i domalowali cienie między warstwami. Już w trakcie prac ruch wokół muralu gęstniał, przechodnie coraz częściej przystawali, mural zaczął przyciągać. Efekt został osiągnięty – podwórko uzyskało niepowtarzalny charakter, mural zdynamizował przestrzeń, nasycone barwy dodały energii. W dniu ukończenia mural stał się tłem dla wielu selfies, pierwszego wizualnego wytworu nowej, miejskiej kultury młodych, które jest tak ważnym zjawiskiem nie dlatego, że jest czymś nowym, lecz właśnie dlatego, że mieści w sobie, rozwija, poszerza i wzmacnia długą historię autoportretu [12, s. 44]. Mural wpisał się więc w trend autoportretowania na wyjątkowym tle. Z portretem w odmiennej formie studenci zetknęli się przy projekcie innego muralu. Galeria Socado, z siedzibą w zabytkowej kamienicy przy placu Solnym, zamówiła mural do jednej z arkad we wnętrzu. Mural miał odzwierciedlać współczesny program galerii, jednak nie

Paint tapes were used to separate painted and unpainted surfaces. They started to paint the wall with the brightest layer, which as a result, is closest to people passing by. Every next day, another layer was applied, creating the spatial entanglement of strips. To give the mural a more spatial character, the students used spray paint and painted shadows between the layers. Already during the work, there were more people around the mural, passers-by more and more often stopped by it and the mural began to attract them. The effect was achieved – the yard obtained a unique character, the mural dynamized the space, and saturated colours added energy. On the day of completion, the mural became a background for many selfies, the first visual creation of a new urban culture of young people, which is such an important phenomenon not only because it is something new, but because it contains, develops, expands, and strengthens a long history of the self-portrait [12, p. 44]. The mural therefore blended in with the self-portrait trend against a unique background. Students learnt about portrait in a different form when designing another mural. Socado Art Gallery, with its seat in a historic tenement house at Plac Solny (Salt Square), ordered a mural for one of the arcades in the interior. The mural

Il. 3. Łukasz Misztal, *Klasyki sztuki*, Galeria Sztuki Socato, plac Solny, Wrocław 2017
(projekt i realizacja) (fot. M. Bobko)

Fig. 3. Łukasz Misztal, *Classics of art*, Socato Art Gallery, Solny Square, Wrocław 2017
(project and mural) (photo by M. Bobko)

konkurować z prezentowanymi wystawami, które oscylują wokół szeroko pojętej abstrakcji. W toku prac wyłoniono zwycięski projekt Łukasza Misztala, wykorzystujący portrety wybitnych twórców XX w. Doprowadzone do maksymalnej syntezy podobizny m.in. Katarzyny Kobro, Władysława Strzemińskiego, Aliny Szapocznikow, Pabla Picassa czy Le Corbusiera, ułożone w dwóch rzędach, wykadrowane w taki sposób, że jedno lekko zachodzą na drugie, wypełniły pole arkady. Mural został naniesiony za pomocą rzutnika, następnie malowany według odrysowanego konturu. Użyto jednego koloru – szarości. Mimo tak ograniczonych środków formalnych efekt końcowy jest wystarczająco pełny. Powstała galeria „niemożliwych” selfies, bo żaden z bohaterów nie miał szans na zrobienie sobie zdjęcia smartfonem. Teraz spotkali się na wspólnej ścianie, która z kolei stała się „ścianką” dla kolejnych autoportretów, robionych przez gości galerii.

Podsumowanie

Funkcjonujące w przestrzeniach publicznych realizacje malarstwa ściennego dowodzą, że wspólne działania na styku sztuki i architektury mają głęboki sens. Historia osadziła mural w przestrzeni miejskiej, a współcześni artyści włączyli malarstwo ścienne w przestrzeń dialogu społeczno-kulturowego. Murale nie tylko podnoszą walory estetyczne – działania naścienne stały się widzialnym głosem, publiczną wymianą informacji, manifestacją czy utrwalaniem zbiorowej pamięci. Oswajanie przyszłych architektów z możliwością włączenia rozwiązań plastycznych w projekt architektoniczny może w przyszłości skutkować nowymi realizacjami na miarę wspomnianej cerkwi w Białym Borze. Architekci mogą wykorzystać mural świadomie, jako podkreślenie idei budynku, zwłaszcza gdy projektują architekturę nieobojętną publicznie. Ze względu na swoją podwójną naturę mural będzie efektem

was supposed to reflect the modern program of the gallery, but not to compete with the presented exhibitions which oscillate around the broadly understood abstraction. In the course of work, the project by Łukasz Misztal was chosen, which used portraits of remarkable artists of the 20th century. The images of artists, which presented the maximum synthesis of, inter alia, Katarzyna Kobro, Władysław Strzemiński, Alina Szapocznikow, Pablo Picasso, Le Corbusier were arranged in two rows and cropped in such a way that they slightly overlap one another filling the arcade field. The mural was applied by means of a projector, and then painted according to the outline drawn. One colour was use, i.e. grey. In spite of such limited formal means, the final effect is sufficiently full. A gallery of “impossible” selfies was created because none of the heroes had a chance to take a picture with a smartphone. Now they met on the common wall, which in turn became the “wall” for the next self-portraits made by the shopping mall visitors.

Summary

Implementations of wall paintings that function in public spaces prove that joint activities on the border of art and architecture have a deep significance. History has embedded a mural in the urban space and modern artists have included wall painting in the space of social and cultural dialogue. Murals not only increase the aesthetic value – wall actions have become a visible voice, a public information exchange, and a manifestation or consolidation of the collective memory. Familiarising future architects with the possibility of incorporating artistic solutions into an architectural design may in the future result in new realisations on the scale of the aforementioned Orthodox church in Biały Bór. Architects can use the mural consciously as an emphasis on the idea of a building,

zarówno spontanicznych, jak i planowanych działań. Obie te formy są niezbędne dla zdrowego funkcjonowania przestrzeni publicznych. Warto jednak zainwestować w edukację architektów, aby ta zaplanowana linia murali była na najwyższym poziomie artystycznym i poza wywoływaniem wrażenia potrafiła także wyrażać.

especially when designing architecture that is not indifferent to the public. Due to its dual nature, the mural will be the result of spontaneous as well as planned activities. Both of these forms are necessary for the healthy functioning of public spaces. However, it is worth investing in the education of architects so that this planned mural line was at the highest artistic level and, apart from making an impression, was also able to express something.

Translated by
Bogusław Setkowicz

Bibliografia/References

- [1] Herbert Z., *Barbarzyńca w ogrodzie*, Zeszyty Literackie, Warszawa 2004.
- [2] Bąkowska M., *Współczesne malarstwo ścienne w przestrzeniach architektonicznych i urbanistycznych*, praca doktorska, Wydział Architektury PWi, Wrocław 2000.
- [3] Gralińska-Toborek A., Kazimierska-Jerzyk W., *Doświadczenie sztuki w przestrzeni miejskiej*, Galeria Urban Forms 2011–2013, *Experience of Art in Urban Space*, Urban Forms Gallery 2011–2013.
- [4] <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/785680,Wycieli-graffiti-wraz-z-tynkami-i-wystawili-na-aukcji> [accessed: 28.11.2017].
- [5] Rewers E., *Post-polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*, Instytut Architektury, Kraków 2005.
- [6] Pallasmaa J., *Oczy skóry*, Instytut Architektury, Kraków 2012.
- [7] Flint A., *Le Corbusier. Architekt jutra*, WAB, Warszawa 2017.
- [8] Frąckiewicz S., *Żeby było ładnie. Rozmowy o boomie i kryzysie street artu w Polsce*, Galeria Miejska Arsenal, Poznań 2015.
- [9] Proch M., *Wrocławska minigaleria murali*, „Architectus” 2016, Nr 4(48), 106–113.
- [10] <http://muraledanskaspa.pl/kolekcja/piotr-szwabe-memling/> [accessed: 28.10.2017].
- [11] http://krakow.linformacje128801,1342,komunikat,krakowskie_murale_nowa_trasa_turystyczna.html [accessed: 28.10.2017].
- [12] Mirzoeff N., *Jak zobaczyć świat*, Karakter, Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie, Kraków–Warszawa 2016.

Streszczenie

W artykule przedstawiono przykłady z historii murali wskazujące na pozytywne przejawy współobecności malarstwa i architektury, ze szczególnym uwzględnieniem relacji między architektem a murałem. Omówiono również proces dydaktyczny mający na celu przygotowanie przyszłych architektów do włączania murali (własnego autorstwa lub zamówionych u artystów) w przestrzeń architektury już na etapie projektowania. Przywołane są także współczesne realizacje w przestrzeni publicznej, które stanowią dobre przykłady koegzystencji malarstwa i architektury.

Słowa kluczowe: mural, przestrzeń publiczna, projektowanie

Abstract

In the article examples from the history of murals are discussed which point to the positive manifestations of the co-existence of painting and architecture, with special attention to the relation between the architect and the mural. The didactic process is also discussed with the aim of preparing future architects to incorporate murals (either authored or commissioned by artists) into the architectural space already at the design stage. Examples of mural paintings found in public space are also cited, constituting good examples of co-existence of painting and architecture.

Key words: mural, public space, design